

Իրականին մէջ այդ անունը ո՛չ թէ թէքէր Սինի է Պ. Գրիգորի ըսածին պէս, եւ ոչ ալ թէքէր-սին, ինչպէս կը գրէ Հ. Ալիշան. այլ թէքէր - Սինի, եւ տեղւոյն վրայ գտնուող աւերակներուն մէջ ցայտմ իր գոյութիւնը պահող արձանագրութիւն մը ունիմ հետախոյզին համար կը պարզէ ամէն ինչ:

Այդ արձանագրութիւնը, ըստ Հ. Ալիշանի, հետեւեալն է. «Տէր Աստուած ողորմեա խօշ Թորոսին»: Այս Թորոսը՝ Կոստանդինի որդի իշխան Թորոսն է, որ նորոգողն է եղած յիշեալ անապատին, (Սիսուան): Իսկ խօշ մակդերը, զոր կ'ուզէ Հ. Ալիշան «խաւ» ձեւին մէջ տեսնել առաւելապէս, սխալ ընթերցումի մը արդեւնք է:

Գտնուեցան նաեւ մարդիկ որ այդ բառը կարգացին «խալ» Թորոսի, ինչ որ դարձեալ իմաստ մը չի տար, ինչպէս չի տար «խաւ» մակդերը, որ ի հնումն կնոջ անունն էր:

Եւ եթէ այդ «խօշ» կամ խալը կարդանք խաղ (խաղաղութեամբ) - ինչ որ է արդէն իրաւամբ, -

այն ատեն կը պարզուի առեղծուածը, եւ այդ «թէքէր-Սինի» անունին բացատրութիւնը:

Ընդդիմախօսելու փափաքը չէր որ թելադրեց ինծի գրել այս տողերը: Գովելի է Պ. Գրիգորի թելադրութիւնը, ու քաջալերութեան արժանի, եւ փափաքելի է որ հետեւողներ ալ ունենար ան: Բայց ինչ որ խորհուրդ պիտի տայինք բոլոր նման աշխատանք տանողներուն, կարելի է խտացնել հետեւեալ խօսքով. Ըլլալ ստուգապատում, եւ բացատրութեան կամ ստուգաբանութեան պարագային աւաջնորդուիլ գիտական տուեալներով քան թէ հիմնուիլ նմանութիւններու վրայ, որոնք յաճախ չեն համապատասխաներ իրականութեան:

Մ. ԵՐԷՅԵԱՆ

Հալէպ, 20 Սեպտեմբեր 1947

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԿՈՌԻԿՈՍԻ ԱՄԲՈՑՆԵՐԸ

«Սինի» ամսագրի 1946 Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր միացեալ թիւին մէջ, Արտաւազդ Սրբազանին կողմէ «Կիլիկեան ամրացմեր - Կոռիկոս» վերնագրով թարգմանաբար գրուած յօդուած մը երեւցաւ:

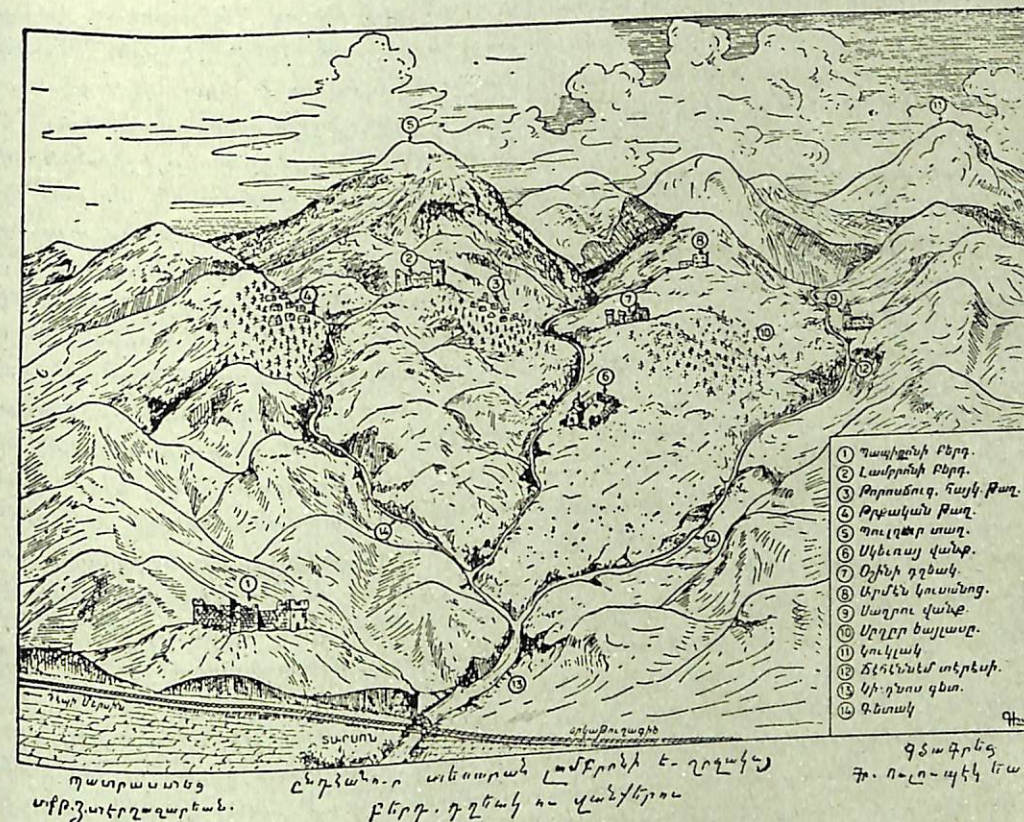
Նախ քան սոյն յօդուածի տեղագրական սխալները մատնանշելը՝ կ'ուզեմ շեշտել հոս թարգմանողի իրաւական գետնի վրայ ունեցած պարտականութիւնները, որոնք պէտք է ըլլան շատ յստակ ու մեկին:

Թարգմանիչը նախ պէտք է հեղինակին ու գրքին անունները տայ, յետոյ, իր թարգմանած նիւթի մասին իր գաղափարներն ու տեսութիւնները միմիայն լուսանցքին վրայ «Ծանօթութիւններ» տողի տակ կրնայ արտայայտել, ո՛չ թէ յօդուածի շարունակական տողերու մէջ, ինչ որ կրնայ ընթերցողին վրայ այն տպաւորութիւնը ձգել՝ թէ այդ տողերն ալ հեղինակին գրութիւնն են: Թարգմանիչին կողմէ նման յաւելումներ, որոնք սխալ եղած կրնան ըլ-

լալ, բուն հեղինակին վարկը կ'անշքացնեն եւ կ'արժէքավորեն անոր գիտական հետազօտութիւնները:

Դժբախտաբար, Արտաւազդ Սրբազան վերը մատնանշուած սխալներէն մէջ ինկած է, երբ իր թերի տեսութիւնները հեղինակին գրութեան մէջ թիւմելով արժէքազրկ կած է յարգելի հեղինակի մը իրաւ տեղադրութիւնը Կոռիկոսի մասին:

Ուրիշ ոչ նուազ կարեւոր կէտ մըն ալ սա է, թէ խնդրոյ առարկայ յօդուածին հեղինակը շատ հաւանական է որ անձամբ հետազօտած ըլլայ Կոռիկոսը եւ չըջակայ վայրերը, որոնք հնութիւններով լեցուն են: Հոն, այդ ամայացած վայրին մէջ տքնած ու աշխատած է Հափելով բերդին բարձրութիւնը, պարիսպներուն երկարութիւնը, նա մանաւանդ թղթատած բոլոր հին պատմութիւնները որոնք կրնան խօսիլ Կոռիկոսի մասին, եւ վերջապէս մէջտեղ հանած փաստացի տուեալներով Կոռիկոսի պատմու-

թիւնը: Այսքան աշխատանքներէ յետոյ, Թարգմանող մը որ այդ կողմերը բնա՛ւ տեսած չէ, կ'ուզէ իբր թէ նորութիւններ ներմուծել, եւ սխալ ենթադրութիւններու մէջ ինկնալով գործը կ'աղաւաղէ:

Մենք լաւ գիտենք որ Թարգմանիչ Սըրբազանը Կիլիկիայէն թիւ մը հող անգամ տեսած չէ, բայց կը յաւանդի ըսելու Արեւմտեւ չարաթաթերթի թղթակցին, թէ ինք պատրաստ ունի Կիլիկեան բերդերու ու վանքերու մասին հրատարակելի գործ մը:

«Պատմութիւնը կ'արտայայտուի աշխարհագրութեան մէջ» եւ մանաւանդ տեղադրութեան մէջ: Եթէ Սրբազանը իր այդ դեռ անտիպ մնացած գործով մեզի պիտի տայ լոկ Կիլիկեան բերդերու ու վանքերու արդէն ծանօթ պատմութիւնները եւ կամ

նոյնիսկ լոկ անուանացանկը, ուրեմն Կիլիկեան պատմութիւնը ատկից ո եւ է շահ պիտի չունենայ, տրուած ըլլալով որ իր աշխատակիքը վանքերուն ու բերդերուն անունները, արդէն իսկ գրուած են հին ու նոր պատմութեան գրքերու մէջ, սկսելով Ուոհայեցիէն մինչեւ Լանկլէա: Կիլիկեան աշխարհին հարիւրը անցնող ամրոցներու, բերդերու ու վանքերու տեղագրութեան պակասն է որ լրացուած կ'ուզենք տեսնել, եւ այդ պակասը տեղին վրայ քրտնաջան աշխատութեամբ, ականատեսի պրպտումներով, խուզարկութեամբ եւ գիտական պեղումներով միայն կրնայ կատարուիլ: Ժամանակի մը համար գէթ մենք այդ բախտը պիտի չունենանք. ապագային կարելի ըլլայ գուցէ: Մինչեւ այդ թուականը ուրեմն, մենք կը գոհանանք Կիլիկիան լաւ

ճանչցող Կիլիկիցի ճամբորդներու տեղեկութիւններէն ու տեղացիներու ճամբորդական նօթերէն ու յիշողութիւններէն պատուիրակներ ունենալ իւրաքանչիւր բերդի ու վանքի տեղագրական դիրքի մասին:

Դժբախտաբար Հայկական Կիլիկիան չըրջանէն մենք չենք ունեցած ճարտարապետական ինքնուրոյն հսկայ կոթողներ, ինչպէս ունեցած է պատմական Հայաստանը. — Անիի, Գայիանէի, Ջուարթնոցի եկեղեցիները, Հաղբատի, Գլաճորի վանքերը: Մեր ունեցածները Կիլիկիոյ մէջ բերդեր են, դրեթէ բոլորն ալ Բիւզանդական, որ դեռ քիչ թէ շատ կանգուն կը մնան մինչեւ ցարդ. իսկ վանքերը դետնի հաւասար վիճակի մը մէջ դրեթէ հողակոյտեր են բացի Շուղրի վանքէն: Սկեւռայ, Կարմիր վանք, Դրազարկ, Արքակաղնի, Սաղրուլի վանքերը անճանաչելի են: Բարեբախտութիւն մը պիտի ըլլայ մեզի, եթէ իսկապէս կարենանք անոնց տեղը որոշել եւ հետազոտութիւններ կատարել:

Անդրադառնալով Արտաւազդ Սրբազանին Կոռիկոսի ամրոցներուն, պէտք է ըսել թէ հեղինակին տեղագրութիւնը ճիշտ է, եւ արդէն Կոռիկոսն ալ բոլոր Կիլիկիցիներուն ծանօթ է, բայց սխալ է ենթադրել թէ Կոռիկոսը եղած է շարունակ Կիլիկիան հող, ինչպէս Սրբազանը ըսել կ'ուզէ: Ռուբինեանց սկզբնական շրջանին Կոռիկոսի բուն տէրերը եղած են Խաչակիր ասպետները: Միայն վերջին ատենները, երբ Հեթումեան տոհմը Կիլիկիան աթոռը գրաւեց, այն ատեն Պապեռոնի Օշինները տէր դարձան Կոռիկոսի, Օշինները՝ որ արդէն ըսել է Բիւզանդացիներու եւ կամ Խաչակիրներու ենթակայ հայ պարոններ:

Կոռիկոսի բնակիչները երբեք հայեր չեն եղած: Հոն կը գտնուէին զինուորական բերդապահներ, մաքսային պաշտօնեաներ

եւ շատ քիչ թիւով վաճառական հայեր, բայց երբեք ընդունելի չէ ըսել, «քանզի մինչեւ 1375 ու անկէ յետոյ դէթ կէս դար եւս Կոռիկոս հայոց բնակավայր եղած էր իր բերդերով ու բերդատէր իշխաններով» եւ այլն: Ոչ մի պատմական տուեալ ունինք հաստատելու համար բոլոր այդ ըսուածները: Նոյնպէս Սրբազանը իր անձնական տեսութեամբ խոշոր սխալի մը մէջ ինկած է, երբ կ'ըսէ. — «Կոռիկոս քէն Ալեքսանտրէթի հիւսիսային կողմը եւ բաւական մօտ, բայց մեր հողերու իրաւատութեան սահմաններէն դուրս մնացած ըլլալով, դժբախտաբար մենք դիւրութիւն չունեցանք անձամբ տեսնելու...»: Թող ներուի մեզի ըսելու, թէ Սրբազանը հոս արդէն իսկ կը յայտնէ Կիլիկիոյ մասին իր ունեցած թերի պատմագիտութիւնը:

Կոռիկոսը Ալեքսանտրէթի հիւսիսային կողմը եւ բաւական մօտ չի գտնուիր: Կոռիկոսը Ալեքսանտրէթի ճիշտ ուղիղ դիմի մը վրայ արեւմտեան կողմը եւ եօթը օրուան հեռավորութեան մը վրայ կը գտնուի: Ալեքսանտրէթէն դէպի արեւմուտք նախ Մամեստիա, Ատանա, Տարսուս. յետոյ Մերսին, Պոմպէպոլիս, Այաչ ու Կոռիկոս:

Կերեւի որ Սրբազանը Այաչն ու Այասը շփոթելով Կոռիկոսը այնքան մօտեցուցած է Իսկէնտէրունի:

Ահա թէ ո՛ր կը տանի տեղագրական սըխալ հասկացողութիւն մը, եւ ի՛նչպէս կըրնայ մտքերու մէջ պատմական շփոթներ ստեղծել:

Կոռիկոսի եւ շրջակայ աւերուած աւաններու մասին ուրիշ առիթով պիտի անդրադառնանք:

Տօթ. 8. ՏԷՐ ԴԱԶԱՐԵԱՆ

Հալէպ

(Շարունակելի)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒ

Պ Ր Պ Տ Ո Ւ Մ Ի Փ Ո Ր Ջ Ե Ր

Մ Ա Ս Ն Բ

(Շար. տե՛ս Բազմավէպ 1947, էջ 169)

ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՇԷՆՔԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Ա. – ԳԱՌՆԻՒ ՏԱՃԱՐԸ.

Գառնի Տաճարը, որ Տրդատայ թախտանուամբ ծանօթ է հաւարակութեան⁽¹⁰⁾, թէեւ հռոմէական շրջանի շինութիւն մըն է, սակայն հելլենական ճարտարապետութեան մէկ նմոյշն է հայաստանի մէջ՝ յոնիական ոճով և մասամբ հռոմէական համեմատութիւններով:

Բացայայտ է որ զայն շինող ճարտարապետը հելլենական ոճի վարպետ մըն է եղած և շատ հաւանաբար ալ օտար ճարտարապետ մը, որ Տրդատ Ա. բերել տուած ըլլայ Հռոմէն 66 թուին⁽¹¹⁾:

Այս շէնքը հելլէն – հռոմէական շինուածաձեւին, «վկայ-շէնք» է մեր երկրին մէջ: Չայն՝ դիտումնաւոր կերպով է որ հոս կը ներկայացնեմ, ցոյց տալու համար թէ հայ ճարտարապետը ունէր իր առջեւ, ոչ

միայն հելլէն – հռոմէական շինարուեստի նմոյշ մը, այլ նաեւ ճարտարապետական համեմատութեանց և ներդաշնակութեանց ակնառու օրինակ մը: Մենք գիտենք թէ, շինուածաձեւի մարդին մէջ, հայկական ճարտարապետութիւնը օգտուած՝ և նոյն իսկ ազդուած է հելլէն – հռոմէական շինութիւններէն: Այս ուրեմն պատճառ մը չկայ որ ան փորձած չըլլայ իր օգտուած ոճերու համեմատութիւնները և ներդաշնակութեան կանոնները պատշաճեցնելու հայկական շինուածքին, շինուածանիւթին թոյլատրած սահմաններուն մէջ:

Գառնիի հեթանոսական տաճարը, ներդաշնակութեան համեմատութիւններու նկատմով կ'իյնայ հելլենական ներդաշնակութեան կանոններու տակ, քանի որ ան յոնիական ոճէն կը սեռի: Հակառակ ասոր՝ յատկապէս ընդհանուր համաչափութիւնը, այսինքն՝ երկարութեան շարքին հետ ունեցած յարաբերութիւնը որ կը ներկայանայ սա համեմատութեամբ

$$\frac{ԻԱ}{ԻԳ} = \frac{ԻԱ}{ԻԲ} = 1.618$$

չի համապատասխաներ բուն հելլենական համեմատութեան որ պիտի տար.

$$\frac{ԻԱ}{ԻԳ} = \frac{ԻԱ}{ԻԲ} = 2$$

10. Պունեաթեան. «Գառնի Հեթանոսական Տաճարը» հրատարակութիւն Միւրնեան Ֆոնտի. Երեւան 1933.

11. Հակառակ Մովսէս Խորենացիի (Ա. 12) յիշատակութեան թէ այս շէնքը շինուած և կամ նորոգուած ըլլայ Տրդատ Գ. ինչպէս յիշուած անոր ճարտարապետական կերտուածքը ցոյց կու տայ թէ ան Ա. դարու շէնք մըն է, որուն վրայ՝ հաւանաբար Միսն Տրդատ ալ նորոգութիւններ ըրած ըլլայ: